

**ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ
В ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
У СКЛАДІ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1919–1939 РР.)**

Пащук Т. В.

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

Стаття присвячена практиці виконання та відбування покарань неповнолітніми в період перебування українських земель у складі ІІ Речі Посполитої (1919–1939 рр.). У статті вказується, що основною проблемою боротьби із злочинністю неповнолітніх у ІІ Речі Посполитої було те, що відновлена польська держава успадкувала кримінальне законодавство держав-окупантів, яке залишалося чинним протягом тривалого часу на її території й по-різному розмежовувало поняття неповнолітньої особи та міру покарання. Це законодавство залишалося чинним до прийняття нових польських кодексів: кримінального процесу 1928 р. та кримінального права 1932 р., у яких було остаточно визначено поняття неповнолітнього для всієї території Королівства Польського, а також було встановлено міру покарання та відбування ув'язнення. У роботі аналізується процес створення та діяльності виховних товариств для неповнолітніх у зазначений період.

Ключові слова: міжвоєнний період, ІІ Річ Посполита, суди, неповнолітні, товариства, покарання, законодавство.

Постановка проблеми. Важливим показником демократизації українського суспільства є вдосконалення підходів до вивчення проблем призначення, виконання й відбування покарань та інших заходів кримінально-правового характеру стосовно неповнолітніх.

Політична, економічна, соціальна криза в Україні, рівень безробіття, невирішені завдання культурно-виховного характеру значно впливають на формування молодого покоління, а найбільше – на його свідомість. Злочинність неповнолітніх завжди викликала підвищену увагу, тому що порушення ними кримінального закону свідчить про великі недоліки виховання, відсутність нормальних умов для включення молоді в життєдіяльність суспільства. Держава не в змозі сьогодні забезпечити ефективну систему й міри попередження злочинності неповнолітніх.

Тому дослідження практики виконання та відбування покарань неповнолітніми в період перебування українських земель у складі ІІ Речі Посполитої (1919–1939 рр.) є актуальним, оскільки вирішення цих проблем, пов'язаних із реформуванням та вдосконаленням пенітенціарної системи сучасної України, залежить від дослідження та засвоєння історичного досвіду, процесів та явищ, які мали місце в Україні раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково дослідження вищезазначеної теми проводилося в працях таких вітчизняних та польських істориків і правознавців: О. Липитчук, В. Кульчицький, Ю. Бардах, С. Плаза, А. Перетятковича, С. Голомбу, С. Глязер, В. Свіда, М. Соболевського, Ф. Рижки та інших.

Мета статті – проаналізувати стан законодавства щодо призначення, виконання й відбування покарань неповнолітніми злочинцями в умовах перебування українських земель у складі II Речі Посполитої 1919–1939 рр.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна не минула польські землі, що призвело до збідніння населення та до деморалізації широких мас, особливо молоді. Найбільше злочинів у Королівстві Польському скоювали діти віком від 14 до 20 років [9, с. 345]. Вирішення проблем злочинності неповнолітніх ускладнювалося тим, що відновлена польська держава успадкувала кримінальне законодавство державо-окупантів, яке залишалося чинним протягом тривалого часу в міжвоєнний період. На колишній російській території чинним залишався Російський кримінальний кодекс 1903 р. М. Таганцева, на прусській території – Кримінальний кодекс Німецької Імперії 1871 р., на австрійській території – Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. [1, с. 10]. Були різні розмежування вікових категорій неповнолітніх, які підпадали під кримінальну відповідальність.

Проте польська влада вже з перших місяців своєї діяльності звернула увагу на цю проблему. У декреті Начальника Держави від 7 лютого 1919 р. йшлося про організацію судів для неповнолітніх у Варшаві, Лодзі, Любліні, а вже 1 вересня 1919 р. вони були відкриті. Згодом такий суд відкрили у Львові [8, с. 41].

На необхідність враховувати в кодифікаційних працях проблему кримінальної відповідальності неповнолітніх неодноразово звертав увагу президент Кодифікаційної комісії (утворена в 1919 р.) Ф. Фієріх. Кримінальний відділ комісії вже в червні 1920 р. зайнявся опрацюванням цього питання. Планувалося підготувати окремий комплексний проект кримінального права й процесу та організації судів, а після підготовки відповідних кодексів включити до них ці норми. Кероване це все тим, що кримінальна відповідальність неповнолітніх повинна була ґрунтуватися на інших за-садах, порівняно з дорослими [9, с. 345].

Підготувати проект такого закону було доручено А. Могильницькому, відомому адвокату, судді Найвищого суду [7], який давно займався цією проблемою. Підготовлений секцією кримінального права проект про суди неповнолітніх був ухвалений загальними зборами Кодифікаційної комісії в квітні 1921 р. Згідно з проектом неповнолітніх злочинців поділяли на дві категорії: перша – до 13 років (які діяли несвідомо); друга – від 13 до 17 років друга (які діяли свідомо). Неповнолітні першої категорії не притягалися до кримінальної відповідальності, до них застосовували лише виховні засоби. Під другу категорію підпадали неповнолітні, які притягалися до кримінальної відповідальності, однак до них застосовували покарання у вигляді направлення у виправний заклад. Таке покарання відповідало ступеню вини неповнолітнього злочинця, а також головній меті – боротьбі із злочинністю неповнолітніх [5, с. 10–11].

Після поправок текст проекту остаточно був прийнятий загальним зібранням Кодифікаційної комісії 7 грудня 1921 р., проте впровадити його в життя в міжвоєнний період так і не вдалося. Цей проект закону був використаний під час підготовки кодексів кримінального права та процесу й закону про устрій загальних судів [9, с. 346].

Відповідно до закону «Про устрій загальних судів» від 6 лютого 1928 р. в Польщі впроваджувалася судова реформа, метою якої було створення єдиної системи

загальних судів на всій території Польщі [11]. Встановлювалася така система загальних судів: гродські, окружні, апеляційні суди та Найвищий суд. Закон надавав право міністру юстиції своїм розпорядженням утворити в окружних судах (не в усіх) окремі суди для неповнолітніх в садибі суду або поза її межами, а також визначити кордони округів для цих судів. Міністр юстиції так само міг наказати розглядати кримінальні справи неповнолітніх одному з гродських судів для кількох округів цих судів. Ці справи суддя розглядав (в окружних та гродських судах) одноособово [5, с. 97].

Отже, «Закон про устрій загальних судів» 1928 р. не передбачав впровадження спеціальних судів для неповнолітніх, а лише створював можливість утворення таких судів в окремих окружних та громадських судах [6].

Як свідчать дані Головного статистичного управління Польщі, кількість неповнолітніх, щодо яких судами були винесені вироки в 1924 р. в центральних та східних воєводствах, становили 6 550, у 1925 р. – 5 368, у 1926 р. – 6 312, у 1927 р. – 7 456, у 1928 р. – 6 543; у західних воєводствах, відповідно, – 4 155, 3 635, 3 678, 4 866, 3 626; у південних воєводствах та Цешинській Сілезії, відповідно, – 10 013, 10 234, 10 308, 11 416, 9 779 [3, с. 56].

Певні труднощі виникали, коли розгляд кримінальних справ передавали одному з гродських судів. У такому випадку неповнолітні, які проживали в інших округах, змушені були витратити значні кошти, внаслідок чого вони зазвичай не з'являлися до суду, треба було їх доставляти примусово [4, с. 558]. Отже, таке положення не мало значного практичного значення. У діяльності гродських судів виникали проблеми, які свідчили про неефективність вирішення кримінальних справ неповнолітніх. Серйозні помилки допускали гродські суди в розгляді кримінальних справ неповнолітніх. Найчастіше порушувалася процедура слідства, неправильно оформлялася документація; не обґрунтовувалися вироки та міра покарання. Гродські суди часто намагалися передати справу в інший суд, що призводило до затягування розгляду справи [2, с. 109]. Усе це не сприяло справедливому розгляду справ.

Статті, які містилися в проекті закону про суди неповнолітніх 1921 р., вносили порядок процесу в цих судах; щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх, то ці питання були висвітлені в нових польських кодексах кримінального процесу 1928 р. та кримінального права 1932 р.

Кодекс кримінального процесу визначив порядок розгляду кримінальних справ неповнолітніх, який мав певні особливості: суд для неповнолітніх мав компетенцію розглядати справу неповнолітнього в тому випадку, якщо він на момент початку основного розгляду не досягнув 17 років; замість слідства застосовувалося дізнання; розгляд справи відбувався за закритими дверми; мета процесу – виховна та виховно-виправна; запобіжні засоби від ухилення від суду [12].

З погляду кримінальної відповідальності кодекс кримінального права поділяв неповнолітніх на дві категорії: перша – до 13 років, а також від 13 до 17 років, які не усвідомлювали своїх вчинків; друга – від 13 до 17 років, які діяли свідомо [10].

Неповнолітні до 13 років не підлягали покаранню. До неповнолітніх від 13 до 17 років застосовували лише умовне покарання, яке залежало від тяжкості злочину та усвідомлення своїх дій. Кодекс кримінального права чітко визначив поняття несвідомого сприйняття неповнолітнім своїх вчинків. Це насамперед недостатній розумовий

та моральний розвиток неповнолітнього, який не дає змогу усвідомити значення та наслідки заподіяного ним та керувати своєю поведінкою. До таких неповнолітніх застосовували лише виховні заходи, а саме: застереження; передання під нагляд батькам, опікунам, визначеному спеціально куратору; відправлення у виховний заклад. Суддя на свій розсуд визначав, який із цих заходів застосовувати до неповнолітнього.

Неповнолітні від 13 до 17 років, які усвідомлювали свої діяння, підлягали кримінальній відповідальності. До такого неповнолітнього застосовували лише покарання у вигляді відправлення у виправний заклад. Заборонено застосування карних репресій: позбавлення волі, арешту, штрафу, а також запобіжних заходів. Якщо з погляду виду та причин злочину, характеру неповнолітнього, життєвих умов та оточення застосування до неповнолітнього виправного заходу було б недоцільним, суд міг застосовувати виховні заходи [13].

Із цього приводу привертає увагу досвід діяльності суду для неповнолітніх у Варшаві, який був утворений згідно з розпорядженням міністра юстиції в липні 1919 р. Цей суд виглядав дещо по-іншому, оскільки був пристосований до рівня розумового розвитку дітей та молоді й мав вигляд звичайного житлового приміщення. На вікнах – фіранки та квіти, а на стінах написи: «Говори правду», «Ти серед друзів» тощо. Суд був також тим місцем, де можна було знайти захист та допомогу.

З метою ефективнішої праці цього суду було утворено низку допоміжних товариств та організацій. У 1930 р. при суді для неповнолітніх у Варшаві було утворено товариство під назвою «Спеціальний захист дітей» (далі – Товариство). Метою Товариства була співпраця із судом на ґрунті боротьби зі злочинністю неповнолітніх шляхом допомоги та захисту. Головою Товариства був суддя для неповнолітніх, а членами – усі куратори суду. Отже, Товариство запровадило так званих судових кураторів, діяльність яких як допоміжної сили для суду була значною [8, с. 42].

У цей період почали функціонувати Товариство захисту ув'язнених та їхніх родин «Патронат», а також варшавське Товариство захисту неповнолітніх, які стали важливими інституціями для ефективного функціонування судочинства щодо неповнолітніх. У 1932 р. було утворено в межах Товариства захисту ув'язнених та їхніх родин «Патронат» виховно-виправну установу під назвою «Будинок дівчат» у Варшаві, спочатку для 30, а потім (внаслідок розбудови) для 100 дівчат, які перебували під слідством [8, с. 42].

Подібне товариство також було відкрите й у Львові для боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Воно мало назву «Товариство захисту дітей та молоді». Метою цього товариства був захист дітей та опіка над молоддю. Засобами досягнення мети були такі: організація захисту дітей та опіки над розпусною молоддю, а також підтримка закладів та інституцій, які займаються захистом дітей та вихованням молоді; координація роботи всіх інституцій, які займалися вихованням сиріт, занедбаних дітей та опікою над ними. Успішній реалізації цих завдань сприяло те, що до головного управління Товариства були обрані голови та заступники голів окружних судів.

У 1937 р. для потреб судочинства в справах неповнолітніх за сприяння кримінального департаменту міністерства юстиції утворено нову установу під назвою «Центр психологічних досліджень». Ця установа опікувалася 30-ма неповнолітніми злочинцями. Тут досліджували найтяжчі злочини (вбивства, підпали, гвалтування), скоєні на території всієї Польщі [8, с. 43].

Проведені цим центром дослідження мали неабияке значення в системі перевиховання неповнолітніх злочинців. У 1931 р. Міністерству юстиції адміністративно підпорядковувалося три виховно-виправні установи (у Плазі – округ варшавського апеляційного суду, у Велуцяхнах – округ віленського апеляційного суду, в Передільниці – округ львівського апеляційного суду), розраховані на 470 місць (Варшава – 120 (хлопці), Вільно – 100 (хлопці), Львів – 250) [3, с. 57].

Наприкінці міжвоєнного періоду під опікою міністерства юстиції було 15 виправних і різних виховних установ із можливістю підготовки до професії (неповна середня школа, ремесло, землеробство, городництво).

Не менш важливу допомогу в боротьбі зі злочинністю неповнолітніх надавала жіноча поліція, утворена в 1925 р. Головним управлінням державної поліції за участю судді для неповнолітніх [8, с. 43].

Висновки. Отже, у 1919 р. польська влада почали робити перші кроки в напрямі заміни суворих методів виконання та відбування покарань неповнолітніх та заміни законодавство держав-окупантів, яке вона успадкувала. Основною метою покарання в цьому випадку було визначено не кару, а перевиховання. Цей підхід одразу не вдалося втілити в життя, хоча був прийнятий проект закону про суди неповнолітніх, який розмежовував неповнолітніх злочинців на дві групи та визначав різну міру покарання (перевиховання). Цей проект закону був використаний під час підготовки кодексів кримінального права та процесу й закону про устрій загальних судів.

Гострою була проблема щодо судів неповнолітніх, яких було декілька, а решту утворено при окружних і гродських (однак не всіх) судах. Спеціальні суди для неповнолітніх у міжвоєнній Польщі не були створені. Хоча правове становище неповнолітніх у польському судочинстві було визначено в польських кодексах кримінального процесу й права, проте відсутність спеціальних судів не сприяла ефективному й справедливому розгляду кримінальних справ неповнолітніх.

Значну допомогу польським судам у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх надавали товариства, медичні консультації та інші інституції. Це сприяло тому, що в польському судочинстві щодо неповнолітніх основну роль відігравали гуманітарно-виховні та виправні чинники.

Список літератури:

1. Кульчицький В. С. Органи правосуддя в Західній Україні 1921–1939 рр. / В. С. Кульчинський // На шляху до правової держави. – Львів, 1991. – Вип. 2. – С. 10–12.
2. Липитчук О. В. Судова система Другої Речі Посполитої: основні періоди розвитку (1918–1939 рр.) / О. В. Липитчук // Право України. – 2001. – № 6. – С. 109–112.
3. Липитчук О. В. Правове становище неповнолітніх у Польському судочинстві у міжвоєнній Польщі / О. В. Липитчук // Вісник львівського університету. Серія «Юридична». – Львів, 2006. – Вип. 34. – С. 56–66.
4. Czałczyński K. Ustój sądów dla nieletnich / K. Czałczyński // Głos Sądownictwa. – 1931. – № 2. – S. 557–566.
5. Czerwiński A. Obecny stan ustawodawstwa harnego przeciwko nieletnim w Polsce / A. Czerwiński. – Lwów : Nakładem Lwowskiego oddz. Zrzeszenia sędziów i prokuratorów Rzeczypospolitej Polskiej, 1933. – 103 s.
6. Ćwik W. Prawo sądów w Polsce do 1939 r.: zarys wykładu / W. Ćwik, T. Opas. – Rzeszów : Fosze, 1999. – 136 s.
7. Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa : Wydawnictwo «Wiedza Powszechna», 1999. – 237 s.
8. Kamińska W. Sądy dla Nieletnich w II Rzeczypospolitej / W. Kamińska, R. Pędowski // Palestra. – 1991. – № 10. – S. 41–43.

9. Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / S. Płaza. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – Cz. 3 : Okres międzywojenny. – 762 s.

10. Polski kodeks karny / komentarz K. Sobolewski, A. Laniewski. – Lwów : Księgarnia Nakładowa, 1932. – 226 s.

11. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 12. – Poz. 93.

12. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 33. – Poz. 313.

13. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1932. – № 60. – Poz. 571.

Пащук Т. В. Практика исполнения и отбывания наказаний несовершеннолетними в период пребывания украинских земель в составе II Речи Посполитой (1919–1939 гг.) / Т. В. Пащук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2014. – Т. 27 (66). – № 3. – С. 165-170.

Статья посвящается практике исполнения и отбываний наказаний несовершеннолетними в период пребывания украинских земель в составе II Речи Посполитой (1919–1939 гг.). В статье указывается, что основной проблемой борьбы с преступностью несовершеннолетних во II Речи Посполитой было то, что восстановленное польское государство получило в наследство уголовное законодательство государств-оккупантов, которое оставалось действующим в течение длительного времени на территории Польши и по-разному разграничивало понятие несовершеннолетнего лица и меру наказания. Данное законодательство оставалось действующим до принятия новых польских кодексов: криминального процесса 1928 г. и криминального права 1932 г., в которых было окончательно определено понятие несовершеннолетнего для всей территории Королевства Польского, а также было установлено меру наказания и отбывания заключения. В работе анализируется процесс создания и деятельности воспитательных сообществ для несовершеннолетних в указанный период.

Ключевые слова: межвоенный период, II Речь Посполитая, суды, несовершеннолетние, сообщества, наказание, законодательство.

PRACTICE OF EXECUTION AND SERVICE OF PUNISHMENT BY MINORS IN UKRAINE AS A PART OF THE SECOND POLISH REPUBLIC (1919–1939)

*Pashchuk T. V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk, Ukraine*

The article is devoted to the practice of execution and service of punishment by minors in Ukraine as a part of the Second Polish Republic (1919–1939). Political, economic and social crisis in Ukraine, unemployment, incomplete cultural and educational guidance significantly influence the formation of the young generation, and most of all – its consciousness. Juvenile delinquency has always been the subject of special attention because violation of the criminal law by minors demonstrates great shortcomings of education, lack of normal conditions for the involvement of young people in the life of society. Today the state is unable to provide an effective system and measures for prevention of juvenile delinquency. The practice of execution and service of punishment by minors during the specified period is an important subject of research because the solution of these problems related to the reformation and improvement of the penitentiary system of modern Ukraine depends on the study and appreciation of historical experience and the processes and events that took place in Ukraine before.

The article states that the main problem of combating juvenile delinquency in the Second Polish Republic was the fact that the restored Polish state inherited the criminal law of the invaders, which remained in force for many years on its territory interpreting concepts of minor and punishment differently. However, the Polish government since the first months of activity drew attention to this problem and developed a project on juvenile courts, which was adopted but did not enter into force.

Criminal legislation of invaders actually remained in force until the adoption of new Polish codes: the Criminal Procedure Code in 1928 and the Criminal Code in 1932, which included the final interpretation of the concept of minor for the entire territory of the Kingdom of Poland, and defined punishment and imprisonment. The paper analyzes the process of establishment and functioning of educational organizations for juveniles during this period.

Key words: interwar period, Second Polish Republic, courts, minors, organizations, punishment, legislation.